

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.17>

ЮРИДИЧНА КВАЛІФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНИХ СТРОКІВ ЗА КРИТЕРІЄМ ЇХНЬОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Гуйван П.Д.,

докторант Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
к. ю. наук, заслужений юрист України.
<https://orcid.org/0000-0003-3058-4767>,
lawjur10@gmail.com

Гуйван П.Д. Юридична кваліфікація цивільних строків за критерієм їхньої визначеності.

Стаття присвячена дослідженню актуального наукового питання про диференціацію цивільно-правових строків за ознакою їхньої визначеності. Обґрунтовується висхідна теза, що строк є невід'ємним елементом змісту суб'єктивного матеріального права, він має визначальне значення для реалізації належного особі повноваження, більше того, лише протягом строку дії права воно може бути здійснене. Наголошується, що не можуть виникати цивільні права з невизначеним змістом чи такі, які не припускають їх фізичного здійснення. Також строк існування суб'єктивного права не може бути «негайним». В роботі зроблено необхідні уточнення змісту відповідного поняття, що використовується в цивільному праві. Детально вивчений зміст законодавчого правила ч. 2 ст. 530 Цивільного кодексу. Зокрема з'ясована сутність припису, за яким тривалість прав, стосовно яких не встановлена тривалість їхнього перебігу, починається від моменту пред'явлення вимоги. Така вимога має бути задоволена за загальним правилом упродовж семи днів. Отже, кожне зобов'язальне правовідношення має певний строк для виконання зобов'язання боржником: він може бути визначений у договорі проміжком часу чи терміном, або невизначеним. В тому і іншому випадку цей строк має початковий і кінцевий терміни. У статті наголошується на певній схожості невизначених строків з такими, що починаються від неминучого настання зарані обумовленого незалежного від сторін явища (дії чи події), або внаслідок дії одного з учасників (кредитора). Але вказується на істотність їх відмінностей, враховуючи не однакову сутність обставин, що впливають на конкретність строку. Визначені певним кінцевим терміном або явищем строки відрізнятимуться від невизначених тим, що закінчення останніх обумовлене не зовнішнім а внутрішнім щодо правовідношення фактором, який повністю залежить від волі кредитора. Проаналізовано аспекти перебігу строку виконання вимоги кредитора, яка дає поштовх зобов'язанню. Обов'язок,

строк виконання якого настав, має виконуватися негайно, у встановлений семиденний строк або інший (спеціальний) після вказаної вимоги. При цьому зазначений період належить боржникові [9, с. 13], іншими словами він сам визначає, коли саме слід здійснити виконання упродовж даного строку.

Ключові слова: невизначений строк, тривалість перебігу, вимога.

Guyvan P.D. Legal qualification of civil terms according to the criterion of their certainty.

The article is devoted to the research of the actual scientific question about the differentiation of civil-law terms based on their certainty. The ascending thesis is substantiated that the term is an integral element of the content of the subjective substantive law, it is of decisive importance for the exercise of the power due to a person, moreover, it can be exercised only during the term of validity of the right. It is emphasized that civil rights with an undefined content or those that do not presuppose their physical implementation cannot arise. Also, the term of existence of a subjective right cannot be «immediate». The work contains the necessary clarifications of the content of the relevant concept used in civil law. Detailed study of the content of the legislative rule, Part 2 of Art. 530 of the Civil Code. In particular, the essence of the prescription has been clarified, according to which the duration of rights, in respect of which the duration of their course has not been established, begins from the moment the claim is presented. Such a request must be satisfied according to the general rule within seven days. Therefore, each binding legal relationship has a certain term for the debtor to fulfill the obligation: it can be defined in the contract by a period of time or term, or it can be indefinite. In both cases, this term has an initial and final term. The article emphasizes a certain similarity of indefinite periods with those that begin with the inevitable onset of the pre-determined phenomenon (action or event) independent of the parties, or as a result of the action of one of the participants (the creditor). But the significance of their differences is

indicated, taking into account the different essence of the circumstances affecting the specificity of the term. The terms determined by a certain final term or phenomenon will differ from indefinite ones in that the end of the latter is determined not by an external but by an internal factor in relation to the legal relationship, which depends entirely on the will of the creditor. Aspects of the deadline for fulfilling the creditor's claim, which gives impetus to the obligation, are analyzed. The obligation, the deadline for which has arrived, must be fulfilled immediately, within the established seven-day period or another (special) period after the specified requirement. At the same time, the specified period belongs to the debtor [9, с. 13], in other words, he himself determines when exactly the execution should be carried out within the given term.

Key words: indefinite term, term duration, demand.

Постановка проблеми. Фактор часу по-різному впливає на сутність і саме існування як регулятивного, так і охоронного правовідношення. Строк є необхідним та невід'ємним елементом змісту матеріального цивільного права. У законодавстві застосовується декілька способів формування тривалості правовідносин та відповідних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що входять до його складу. Так, строк існування та здійснення зобов'язання може встановлюватися самими його учасниками. В інших випадках тривалість певного матеріального права може встановлюватися у законі [1, с. 12]. Так, строк, протягом якого реалізується охоронне право на позов, як правило, має нормативне оформлення. При цьому акти цивільного законодавства значно частіше не обмежують час існування суб'єктивного права, а встановлюють строки (терміни) виконання зобов'язання боржником. В той же час, періоди виконання зобов'язань в таких цивільних угодах, як підряд, поставка, перевезення є обов'язковими суттєвими чинниками, умова про період виконання зобов'язання може міститися в договорах майнового найму, купівлі-продажу, зберігання тощо.

Як неодноразово відмічалось у правовій літературі, важливою особливістю суб'єктивного матеріального права є забезпечення реальної можливості його реалізації управненою особою [2, с. 12]. При цьому важливо, щоб сукупність правових норм, котрі регулюють ті чи інші відносини, мала бути достатньою для чіткого і ясного вираження волі законодавця. Неповнота, прогалини закону, так як і його «перезавантаженість» створюють умови для різного правозастосування. Сказане у повній мірі відноситься і до правового позначення часових чинників суб'єктивного права. Дійсно, не можуть виникати цивільні права з невизначеним змістом чи такі, які не припускають їх фізичного здійснення. Те ж стосується і суб'єктивних прав,

яких існування яких дорівнює нулю. Отже, кожне матеріальне право повинно мати період дії, протягом якого воно може бути реалізоване. Тому строк існування суб'єктивного права не може бути «негайним». На нашу думку, слід зробити уточнення змісту відповідного поняття. По-перше, хоча закон вживає зазначений термін для характеристики часу, протягом якого боржник має виконати обов'язок, все ж він повністю відноситься і до часу існування суб'єктивного права кредитора. Адже дія в часі су'єктивного обов'язку відповідає такій же дії суб'єктивного цивільного права. А, як вказувалося вище, цивільне право не може існувати мить, оскільки початковий та кінцевий терміни миттєвості співпадають. По-друге, треба погодитися з висловленою у науковій літературі думкою про те, що, коли законодавець вважає за потрібне миттєве (негайне) виконання зобов'язання, то під цим терміном треба розуміти мінімальний розумний строк, необхідний для вчинення дії, якою досягаються реалізація суб'єктивного права [3, с. 210].

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання щодо розмежування строків за чинником визначеності неодноразово було предметом висвітлення у науковій літературі. Достатньо згадати прізвища таких науковців, як В.В. Луць, В.Л. Яроцький, З.В. Ромовська, С.О. Сліпченко, Є.О. Харитонов, та інші. В їхніх працях було встановлено, що строк має визначальне значення для реалізації закладеного у суб'єктивному праві повноваження, більше того, лише протягом строку дії права воно може бути здійснене. Це стосується і тих часових вимірів, що мають на час виникнення правовідношення конкретні межі, так і строків, тривалість та початок перебігу яких залежить від певних зовнішніх факторів. Разом з тим, ціла низка доктринальних досліджень та практичних коментарів зводиться до того, що суб'єктивні права та кореспондуючі їм обов'язки учасників зобов'язальних відносин можуть здійснюватися і поза межами вказаних темпоральних координат [4, с. 22]. Іншими словами, за цією парадигмою, вплив встановлених строків існування та здійснення права не впливає на можливість його реалізації. Ми категорично заперечували та продовжуємо заперечувати подібний підхід, але він все ж має місце у правозастосуванні та доктрині. Тож виникає очевидна необхідність розглянути темпоральні характеристики регулятивних та охоронних строків більш ретельно. Це і є **мета** даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Якщо у зобов'язанні встановлений строк його виконання, воно має бути виконаним у цей строк. А як же бути у разі, коли строк чітко не встановлений? На це питання є відповідь – спеціальна норма закону визначає тривалість існування суб'єктивних прав та обов'язків учасників цивільних відносин

у регулятивному стані за будь-якої визначеності їхніх темпоральних координат. Дійсно, згідно з чинним українським цивільним законодавством строки здійснення матеріального права можуть мати визначений характер або невизначений. Визначеними слід вважати такі періоди, які мають кінцевий термін, що може бути чітко обчислений на момент виникнення права. Наприклад, у договорі позики зазначено, що її треба повернути через три місяці після передачі грошей позичальникові. До визначених строків також треба віднести інтервали часу, закінчення яких обумовлене певною зовнішньою по відношенню до правочину дією чи подією, яка неодмінно має настати. Скажімо, якщо зобов'язання має здійснитися до закінчення навігації, то саме останній навігаційний день буде його темпоральною межею.

Можливість існування невизначених періодів часу передбачена у ч. 2 ст. 530 ЦКУ. До них за даною нормою відносяться строки у яких не встановлена тривалість їхнього перебігу та строки, визначені моментом пред'явлення вимоги. В якості прикладу застосування подібних строків можемо навести договір оренди, в якому взагалі не зазначено про період його дії. Втім, відсутність вказівки на тривалість суб'єктивного права та юридичного обов'язку далєбі не означає їх безстроковості. Скажімо, та ж оренда за самим своїм визначенням є строковим оплатним користуванням чужим майном. Тож, відсутність у договорі найму (оренди) умови про строк його дії не призводить ні до недійсності цього договору, ні до констатації того, що він не укладений [5, с. 50]. І, хоча строк виконання боржником зобов'язання може не встановлюватися угодою сторін, це не означає, що у зобов'язанні відсутній строк його здійснення. В цьому разі обов'язок боржника виконати зобов'язання виникає через конкретний час або негайно після вимоги кредитора, яку останній може пред'явити у будь-який момент. Таким чином майже кожне зобов'язальне правовідношення має певний строк для виконання зобов'язання боржником: він може бути визначений у договорі проміжком часу чи терміном, або невизначеним. В тому і іншому випадку цей строк має початковий і кінцевий терміни.

Відтак, якщо строк кожного окремого зобов'язання не вказаний, а тривалість дії договору визначено на кшталт «від моменту укладення до 10 лютого», то і всі зобов'язання мають виконуватися протягом вказаного проміжку часу. Якщо ж строк дії договору сформульовано наступним чином: «до повного виконання сторонами своїх обов'язків» і при цьому час виконання окремих зобов'язань не вказаний, строк виконання таких зобов'язань слід кваліфікувати як невизначений. Відтак, дія такого договору припиниться через сім днів після заявлення вимоги за останнім зобов'язанням. Адже саме такий строк надається за за-

гальним правилом для виконання регулятивного обов'язку у зобов'язанні з невизначеним строком виконання. Слід також зауважити, що визначення сторонами строку дії договору «до повного виконання сторонами своїх зобов'язань» за умови визначеності щодо часу виконання всіх зобов'язань, що входять до складу угоди, буде позбавлено здорового глузду, оскільки час належного виконання прямо вказаний у договорі. Можна говорити про формальність такого строку, утім, даний підхід досить часто має місце на практиці. За межами даного строку регулятивні суб'єктивні права та обов'язки їх носіїв припиняються [6, с. 28-29].

Подібні орендні відносини без чітко встановленого наперед періоду мають регулюватися за спеціальним правилом. Частина 2 ст. 763 ЦК України визначає, що якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк. Зазначена норма не змінює тимчасового характеру користування наймачем орендованим майном. Кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць. Отже в цьому випадку мова йде про такі періоди, у яких відсутня прив'язка до конкретного кінцевого моменту у часі чи певного явища або кінцевий термін яких пов'язаний з моментом вимоги. Разом з тим, навряд чи можна підтримати думку тих авторів, котрі відносять договори з невизначеним часом виконання до таких угод, в яких строк дії зобов'язань є не узгодженим [7, с. 46]. Насправді, час виконання є погодженим, позаяк учасники відношення домовилися, що: 1) з урахуванням припису закону боржник вчинить дії протягом встановленого пільгового строку, 2) момент настання даного строку визначить віритель.

В сенсі розглядуваної проблематики цікавим є питання, наскільки поширені в цивільному обігу правовідносини, в яких строк виконання зобов'язання боржником не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги кредитора. Зобов'язання з не встановленим сторонами строком виконання зустрічаються досить часто у таких цивільно-правових договорах, як зберігання, позика, оренда тощо. Ці договори взагалі можуть не містити умови про строк (термін) виконання, що не робить їх дефектними. Зрештою, закладене у них правовідношення колись буде реалізоване, але такий час настане лише тоді, коли того забажає правоволоділець. З огляду на це, поширеною є думка про віднесення цих угод до таких, які містять час виконання. Але цей строк визначений не проміжком часу чи граничним терміном, а настанням певної дії – пред'явленням вимоги.

Разом з тим, зрозуміло, що невизначені строки матимуть сенс для реалізації пов'язаних з ними суб'єктивних прав тільки тоді, коли в результа-

ті впливу певного чинника вони отримають конкретні координати. Тож, з великою мірою припущення можна вести мову про встановлення конкретного терміну строку в результаті або неминучого настання зарані обумовленого незалежного від сторін явища (дії чи події), або внаслідок дії одного з учасників (кредитора). Але, користуючись таким підходом, слід неодмінно враховувати різну сутність обставин, що впливають на конкретність строку. Визначені певним кінцевим терміном або явищем строки відрізнятимуться від невизначених тим, що закінчення останніх обумовлене не зовнішнім а внутрішнім щодо правовідношення фактором, який повністю залежить від волі кредитора. В принципі, подібне аналітичне співставлення різних факторів впливу на темпоральну визначеність заслуговує на увагу хоча б з тієї позиції, що воно наочно демонструє єдність юридичної сутності цивільних строків. Але такий підхід взагалі виключає об'єктивний поділ строків на визначені та невизначені попри їхню вельми відмінну юридичну регламентацію. Тож, з методологічної точки зору, все ж більш перспективним є окреме дослідження визначених та невизначених строків, позаяк їхні відмінності залишаються істотними.

Отже, строк (термін) виконання деяких зобов'язань може бути не вказаний в договорі, або визначений моментом вимоги. У випадках, коли це не тягне неукладеності договору, така конструкція зобов'язання цілком легітимна і прийнятна. Який же строк виконання зобов'язання в такому разі? Новітнє цивільне законодавство широко оперує такими термінами, як «звичай ділового обороту», «розумний строк» тощо. То, можливо, виконання зобов'язання при невизначеності його строку повинно здійснитися у строк, що відповідає діловим звичаям або у розумний строк? На це питання мусимо дати негативну відповідь. Не можна погодитися з віднесенням даних строків до категорії невизначених, точно так же, як і таких, як «своєчасно», «негайно», «як тільки стане можливо» тощо [8, с. 140]. Їх слід кваліфікувати як визначені, хоча, звичайно, обчислення кінцевого терміну в цьому випадку потребує застосування навичок ділового обороту чи судового розсуду. Але в будь-якому разі зазначені строки не залежать від волі правоволодільця і саме за даним чинником відрізняються від невизначених.

Стаття 530 ЦК України вказує лише на один механізм застосування вказаних строків: такі зобов'язання боржник повинен виконати протягом семи днів від пред'явлення вимоги, якщо зобов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства. Спрацювання наведеного правила виглядає наступним чином. При укладенні договору сторони встановили обсяг певних прав та обов'язків, і в цьому відношенні договір треба розглядати як юридичний

факт – дію особи, спрямовану на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків (ст. 202 ЦК України). Але визначеність самого обсягу зобов'язання ще не означає, що воно зразу ж після виникнення має виконуватися. В ситуації, що розглядається, дана необхідність для боржника виникне лише після пред'явлення кредитором вимоги. Для характеристики даних відносин доцільно застосувати таке визначення: після пред'явлення вимоги у боржника **виникає обов'язок виконати зобов'язання**. А вже цей обов'язок, строк виконання якого настав, має виконуватися негайно, або у встановлений семиденний строк після вказаної вимоги. При цьому зазначені сім днів належать боржникові [9, с. 13], іншими словами він сам визначає, коли саме слід здійснити виконання упродовж даного строку.

Треба зазначити, що встановлений нормою статті 530 ЦК України строк виконання обов'язку боржником після пред'явлення вимоги кредитора (сім днів чи негайно) не охоплює всі цивільно-правові відносини, побудовані за коментованою конструкцією. Погодьтеся, в окремих ситуаціях було б не зовсім нормальним вимагати негайно чи навіть у семиденний строк виконання певного обов'язку. З урахуванням цього цивільне законодавство України спеціальними нормами встановлює інший період виконання обов'язку боржником після вимоги кредитора, ніж це прописано в статті 530 ЦК. Зокрема, передбачено повернення позики протягом місяця після пред'явлення вимоги про це, якщо договором не встановлено такий строк, або він визначений моментом вимоги (ч. 1 ст. 1049 ЦКУ).

Звичайно, якщо в нормативних актах однакової юридичної сили по-різному трактуються одні і ті ж правила поведінки, і при цьому одна з норм носить загальний характер, а інша – спеціальний, для регулювання конкретних відносин застосовується спеціальна норма. Тож, вказівки ч. 1 ст. 1049 ЦКУ, як і ч. 2 ст. 763 ЦКУ на тримісячний строк виконання наймачем обов'язку повернути майно наймодавцеві після попередження останнього про відмову від договору є спеціальними правилами і мають застосовуватися до регулювання саме таких відносин. Що ж до загальної норми частини 2 ст. 530 ЦК, то вона повинна регулювати зобов'язальні відносини у разі відсутності щодо конкретних зобов'язань спеціальних норм права. Отже, сутність застосування багатьох норм Цивільного кодексу України, в тому числі і коментованої, полягає в тому, що їхні положення набирають сили лише у випадках, якщо інший порядок поведінки не встановлений законом (іноді – актами законодавства) чи договором. Тобто статті цивільно-правового документа дозволяють певну поведінку і описують її але за певних виключень. Перше виключення – існування законодавчо встановленого імперативу, який детермінує

порядок дій в певних ситуаціях. Тут мова знову іде лише про акти спеціального законодавства, які, будучи виключенням із загального правила, застосовуються для регулювання окремих нетипових цивільних відносин. Наприклад, загальне правило ч. 2 ст. 530 ЦКУ не буде застосовуватися до відносин підряду з огляду на існування спеціального правила ч. 2 ст. 846 ЦКУ.

Другим виключенням є передбачена сторонами договору їх інша поведінка, ніж це описано в диспозиції цивільної правової норми. Отже, якщо гіпотеза норми містить положення на кшталт «якщо інше не передбачене договором» пріоритет у виборі правил поведінки належить самим контрагентам, а приписи правової норми застосовуються лише за невизначеності сторін з цього питання, тобто «за мовчанням». Звісно, сторони можуть викласти зміст своїх зобов'язань в тій же редакції, що і диспозиція норми. В такому разі є сенс казати про співпадіння бажання контрагентів та дозвільного положення правового акту. Сторони можуть також взагалі не врегулювати певні обов'язки, щодо яких існує законодавче врегулювання. Тоді також застосовується диспозитивна норма закону. Але, якщо в досліджуваній ситуації контрагенти виберуть інший механізм поведінки, ніж зазначено в законодавчому приписі, саме ця поведінка буде мати легітимний характер. Описане правило знаменує сучасну тенденцію в цивільних відносинах – пріоритет договірному регулюванню над нормативним.

З огляду на викладене, якщо необхідність та неминучість винятків із загального правила очевидна та встановлена законом, було б більш коректним зазначити таку можливість у самій загальній правовій нормі. Це усуває її можливість двосенсовість при практичному застосуванні та приводить у відповідність систему відносин у цивілістиці. Тим більше, що певні застереження щодо негайності виконання в статтю 530 ЦК такі внесені. Як ми вже зазначали, українське цивільне законодавство запровадило таке формулювання, як «розумний строк». Досліджувана проблема виконання зобов'язання після пред'явлення вимоги за невизначеності строку чи не найбільше пов'язана з даним терміном, адже деяким цивільним відносинам притаманні саме такі періоди виконання обов'язків, які регулюються, в першу чергу, розумністю та діловим звичаєм. Тому було б доцільним у тексті ч. 2 ст. 530 ЦК зробити посилення також і на дані регулятори.

Можливість виконання зобов'язання, крім передбачених статтею 530 ЦК негайного та семиденного, в розумний строк після вимоги часто витікає із сутності самого правовідношення. Наприклад, за договором зберігання строк видачі майна на вимогу поклажодавця в залежності від його виду та характеру зберігання досить часто регулюється вказаними «квазіправовими» кате-

горіями. Хоча стаття 938 ЦКУ і не вказує на час виконання вимоги про повернення майна, яке зберігається за договором, цілком очевидно, що зберігач повинен повернути передану йому поклажодавцем річ в розумний строк. Звісно, розумний строк виконання є поняттям оціночним, котре переважно залежить від сутності відносин. В нашому випадку цей строк може бути різним, залежно від того, який об'єкт зберігається. Так, громіздке обладнання, здане на зберігання, повертається поклажодавцеві після оформлення необхідних документів, зняття охорони, перевірки комплектності тощо. Це вимагає певного періоду часу. І, навпаки, майже не потребує часу повернення поклажодавцеві валізи, зданої на зберігання в супермаркеті. Але в будь-якому разі строк виконання такого зобов'язання після пред'явлення вимоги кредитора повинен бути розумним, а відношення має відповідати вимогам добросовісності. В іншому разі зобов'язання слід вважати простроченим, а право кредитора – порушеним.

В принципі, законодавство України не забороняє обрати і будь-який інший строк виконання вимоги кредитора, пред'явленої останнім у зобов'язанні з невизначеним строком. Такий період може бути встановлений самим кредитором або визначений за згодою сторін. На нашу думку, встановлений таким чином пільговий строк, відмінний від семиденного, повинен мати перевагу, таке положення цілком відповідає концепції цивільного законодавства про пріоритет договірному правового регулювання [10, с. 41; 11, с. 120]. Отже, можемо зробити **ВИСНОВОК**: якщо строк виконання зобов'язання не визначений, обов'язок боржника по виконанню настає за умови пред'явлення до нього вимоги та після закінчення пільгового строку. Цей строк може бути: 1) семиденним, якщо інше не передбачено нормативно, звичаями обороту або не визначено кредитором чи сторонами; 2) розумним або звичайним, якщо інше не визначено кредитором чи сторонами; 3) визначеним кредитором чи сторонами; Крім того, пільговий строк взагалі може бути відсутнім, якщо із сутності самого правовідношення, актів цивільного законодавства чи договору впливає обов'язок негайного виконання. З урахуванням викладеного коректним було б доповнити частину 2 статті 530 ЦК України таким текстом: **«або інший строк не встановлений законом, договором, чи не впливає з сутності зобов'язання»**.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуйван П.Д. Действие во времени нормативных актов. Юридическая практика 2005. № 22. С. 12-13.
2. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: Статут, 2000. 411 с.
3. Боднар Т.В. Строк (термін) виконання договірному зобов'язання в цивільному праві

- України. Вісник господарського судочинства. 2004. № 2. С. 207–212.
4. Груздев В.В. Истечение срока действия договора. Право и экономика. 2001. № 4. С. 21–24.
 5. Мороз М.В. Строк договору найму (оренди) та особливості його поновлення. Право та інновації № 4 (16). 2016. С. 49–55.
 6. Гуйван П.Д. Правовая природа гражданско-правовых сроков. LEGEA SI VIATA. 2015. № 6/2 (282). С. 26–30.
 7. Курібло В.А. Проблеми строку дії господарського договору. Экономика и право. 2004. № 3. С. 45–47.
 8. Слипченко С.А., Кройтор В.А. Гражданское право Украины Ч.1 Харьков Эспада. 2000. 398 с.
 9. Молчанов Р.Ю. Сім днів належать боржнику. Про деякі аспекти практики застосування положень частини 2 ст. 530 ЦК України. Юридичний Вісник України. 2010. № 40(796). С. 13.
 10. Ромовська З.В. Проблеми загальної теорії права у проекті Цивільного кодексу України. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. А. Довгерта. К., 2000. С. 41.
 11. Яроцький В. Самоорганізаційні засади функціонування сфери цивільно-правового регулювання як різновиду соціальних управлінських систем. Вісник Академії правових наук України. 2007. № 4 (51). С. 115–123.